Pathology of Applying Propp's Theory in Iranian Research

Maryam Samei[*]
Alireza Fouladi[**]

Vladimir Propp's theory of the Morphology of the Folktale is one of the most influential theories in structural narratology and has been widely employed in Iranian studies of literature and folklore. However, a review of Persian scholarship reveals that the theory has often been applied in a superficial and mechanical manner, with insufficient attention to its theoretical foundations, methodological limitations, and cultural context. Adopting a descriptive-analytical approach, this study examines the major shortcomings in the application of Propp's theory within Iranian scholarship. Drawing upon major critiques of Propp's model as well as a re-examination of his lesser-studied works, the article analyzes the recurring methodological deficiencies in previous research. The findings indicate that most studies have focused primarily on the formal correspondence between Iranian narratives and Propp's morphological model, while largely overlooking its analytical potential for identifying indigenous narrative structures. The study therefore argues that, rather than mechanically applying Propp's model to diverse texts, researchers should adopt his comparative analytical method to develop structural models grounded in Iranian narrative traditions.

Keywords: Propp, Morphology, Tale, Structuralism, Pathology.

Introduction

Structuralism emerged as one of the most influential approaches in the

[*] Ph.D. Student in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, University of Kashan, Kashan, Iran.
maryam.samei@gmail.com
https://orcid.org/0009-0002-5363-005X
[**] Corresponding Author: Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, University of Kashan, Kashan, Iran.
fouladi@kashanu.ac.ir
https://orcid.org/0000-0003-1689-1007

humanities during the second half of the twentieth century, profoundly shaping the field of narratology. Among its foundational works, Vladimir Propp's "Morphology of the Folktale" (1928) marked a turning point in narrative studies by demonstrating that Russian fairy tales, despite their apparent diversity, share a common structural pattern consisting of a fixed sequence of narrative functions.

In Iran, Propp's theory has been widely employed over the past decades to analyze various narrative genres, including folktales, epics, mystical narratives, religious texts, and even dramatic works. Nevertheless, many Iranian studies have applied the theory without sufficient attention to its theoretical foundations, methodological assumptions, or generic limitations. Consequently, instead of conducting structural analyses, they have often limited themselves to mechanically matching narrative elements with Propp's thirty-one functions. This study examines these shortcomings and proposes a more appropriate framework for applying Propp's methodology to Iranian narrative traditions.

Literature Review

Several Iranian scholars have previously addressed methodological problems in applying Propp's theory. Ebrahimi (2016), after reviewing twenty-one studies, concluded that only a small number had employed the model correctly. Mokhtari (2017) identified major weaknesses such as an inadequate understanding of narratology, the imposition of theory upon texts, reducing analysis to the extraction of narrative elements, and applying the model to inappropriate literary genres. Foroujanzadeh and colleagues (2019) likewise emphasized the mechanical application of Propp's theory, the oversimplification of narratives, and the neglect of its original analytical purpose.

Building upon these studies, the present research introduces two additional perspectives. First, it incorporates major Western critiques of Propp's theory into the discussion. Second, it argues that many deficiencies in Iranian scholarship stem not merely from methodological errors but also from neglecting the broader historical and anthropological dimensions of Propp's intellectual project.

Methodology

This research adopts a descriptive-analytical approach. Its data consist

of more than forty Persian scholarly articles published between 2000 and 2025 that employ Propp's theory. These studies were comparatively examined with respect to their understanding of Propp's theoretical framework, analytical procedures, conformity with morphological principles, and overall application of the model in order to identify recurring methodological shortcomings.
Theoretical Framework

Propp and Morphological Theory
Vladimir Propp (1895–1970), one of the leading Russian folklorists, laid the foundations of structural narratology through "Morphology of the Folktale". By analyzing one hundred Russian fairy tales collected by Alexander Afanasyev, he demonstrated that all of them are composed of a limited number of recurrent narrative functions arranged in a fixed sequence. His research resulted in the identification of thirty-one narrative functions and seven spheres of action.
Unlike earlier approaches, Propp considered narrative functions rather than characters as the fundamental unit of analysis. What mattered was not who performed an action but the role that action played within the narrative structure. He also emphasized the stability of functional order and the structural homogeneity of Russian fairy tales.
However, Propp's intellectual project extends far beyond "Morphology of the Folktale". His later work, "Historical Roots of Folktale", reveals that his ultimate objective was not merely to describe narrative structure but also to explain its historical, ritual, and anthropological origins. Consequently, these two books should be regarded as complementary parts of a unified research project, and neither can be fully understood without the other.

Discussion
Neglect of Critical Perspectives on Propp's Theory
One of the principal shortcomings of Iranian scholarship is its limited engagement with the critiques advanced by scholars such as Claude Lévi-Strauss, Claude Brémond, Alan Dundes, Tzvetan Todorov, Algirdas Julien Greimas, and Robert Scholes. These scholars questioned different aspects of Propp's model, including its excessive emphasis on formal structure, its limited attention to meaning and

cultural context, its linear conception of narrative, and its applicability only to Russian fairy tales.

For example, Lévi-Strauss argued that formal analysis alone cannot adequately explain narratives without considering their symbolic and ethnographic dimensions. Brémond challenged the fixed sequence of functions by emphasizing multiple narrative possibilities. Dundes highlighted the importance of integrating structural and semantic analysis and proposed the concept of the "motifeme" as a more flexible analytical unit. Todorov interpreted narrative through the dynamic process of equilibrium, disruption, and restoration, whereas Greimas expanded structural analysis through his actantial model.

Despite the significance of these criticisms, most Iranian studies have ignored them and have treated Propp's theory as a universal analytical model. As a result, analyses have frequently been reduced to mechanical comparisons of narrative functions while overlooking historical, cultural, and semantic dimensions. In contrast, contemporary international scholarship generally treats Propp's morphology as a starting point that should be revised and adapted according to the characteristics of each narrative tradition.

An Incomplete Understanding of Propp's Intellectual Project

Another major weakness lies in the incomplete understanding of Propp's theoretical framework. Many Iranian scholars rely exclusively on “Morphology of the Folktale”, whereas Propp himself explicitly regarded “Historical Roots of the Folktales” as its continuation. In this later work, he investigates the mythological, ritual, and anthropological origins of fairy tales, demonstrating that narrative structures cannot be separated from historical processes, social institutions, and cultural traditions.

The separation of these two works has caused an essential part of Propp's intellectual project to remain largely unnoticed in Iranian scholarship. Most researchers have confined themselves to identifying narrative functions while paying little attention to their historical or cultural origins. Furthermore, Propp's later studies, including his research on Russian agrarian festivals, his essay on ritual laughter, and his analyses of transformations within fairy tales, have received little attention despite their methodological significance. Consequently, many methodological weaknesses stem not from incorrect

implementation of Propp's model but from an incomplete understanding of his broader scholarly objectives.

A Simplistic Interpretation of Propp's Methodology

Many Iranian studies reduce Propp's method to identifying the thirty-one functions. In reality, these functions were derived from a systematic comparison of a homogeneous corpus of Russian fairy tales, and Propp's objective was to identify the shared structure of a specific narrative genre rather than to establish a universal model applicable to all narratives.

Nevertheless, Iranian researchers have extended Propp's theory to highly diverse genres, including epics, novels, short stories, mystical and religious narratives, dramatic literature, cinema, and even visual arts. Such applications ignore fundamental differences in genre, narrative structure, and function. Moreover, many studies fail to define the "unit of analysis" consistently, sometimes treating an entire work, sometimes an individual episode, and sometimes only a fragment as a complete narrative unit. This inconsistency weakens analytical validity.

The absence of a comprehensive classification system for Iranian folktales further aggravates the problem. Without clear distinctions between fairy tales, myths, legends, religious narratives, didactic tales, and other traditional genres, heterogeneous narratives have frequently been analyzed within a single morphological framework.

Confusing Common Mythological Origins with the Universality of Propp's Theory

Another common misconception is the assumption that structural similarities between Iranian narratives and Russian fairy tales demonstrate the universal applicability of Propp's theory. Propp himself, however, explained such similarities as consequences of shared mythological and folkloric origins.

Accordingly, similarities between fairy tales and Iranian epics, religious narratives, or legends do not necessarily validate the application of Propp's morphology to these genres. Rather, they indicate that these narratives preserve elements derived from common mythological and ritual traditions. Therefore, structural resemblance should not be interpreted as evidence of the universal validity of Propp's model. Appropriate application of his methodology requires

careful consideration of narrative origin, literary genre, cultural context, and analytical objectives.

Conclusion and Recommendations

The examination of more than forty Iranian studies demonstrates that the principal weakness in applying Propp's theory is its mechanical and comparative use without sufficient attention to its theoretical foundations, methodological assumptions, and historical-cultural context. Moreover, insufficient engagement with major Western critiques and Propp's later writings especially "Historical Roots of Folktales" has obscured essential dimensions of his intellectual project.

The findings suggest that structural similarities between Iranian narratives and Russian fairy tales reflect their shared mythological and folkloric heritage rather than the universal applicability of Propp's morphology. Therefore, his model should not be indiscriminately extended to all narrative genres.

Instead of mechanically imposing Propp's thirty-one functions upon diverse texts, future research should employ his comparative method by analyzing homogeneous groups of narratives, identifying recurring structural patterns, and developing morphology based on Iranian narrative traditions themselves. Integrating structural analysis with semantic, mythological, anthropological, and cultural approaches would also provide a more comprehensive understanding of Iranian narratives.

Ultimately, Propp's theory should be regarded not as a fixed universal template but as an analytical methodology capable of revealing the structural organization and historical development of narratives. Such a critical and culturally informed application would enable scholars to move beyond imitation toward the development of indigenous models of narratology grounded in the rich narrative heritage of Iran.

References

Ahmadi, Babak (1993) Sākhtār va Ta'vil-e Matn; Neshāneh-Shenāsi va Sākhtārgarāyi. Tehran: Markaz.

Khadish, Pegah (2008) Rikht-shenāsi-ye Afsāneh-hā-ye Jādouyi. Tehran: Elmi va Farhangi.

Zohrehvand, Saeid; Masoudi, Marzieh; Rahimi, Mansour (1393) "Rikht-shenāsi-ye Dāstān-e Leyli va Majnun-e Jāmi bar Asās-e Nazariyeh-ye Propp." Pazhuheshnāmeh-ye Adab-e Ghenāyi, No. 23, pp. 163–184.

Foroujanzadeh, Shokouh; Khorasani, Mahboubeh; Rashidi, Morteza (2019) "Negāhi be Kārbord-e Nādorost va Mekāniki-ye Nazariyeh-ye Rikht-shenāsi-ye Propp dar Motun-e Fārsi." Faslnāmeh-ye Naqd-e Adabi, Vol. 12, No. 46, pp. 155–187.
DOI: 20.1001.1.20080360.1398.12.46.5.8
Mahjoub, Mohammad-Ja'far (2007) Adabiyāt-e Āmiyāneh-ye Irān. Ed. Hasan Zolfaghari. Tehran: Cheshmeh.
Bremond, Claude (1973) Logique du récit. Paris: Éditions du Seuil.
Dundes, A. (1965A) "The structural study of myth and folklore". American Anthropologist, 67(6), 1295–1313.
----------(1965B) The Study of Folklore. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
----------(1968) "Introduction to the second edition". Morphology of the Folktale. V. Propp, Austin, University of Texas Press: p xi-xvii.
----------(1962) The Morphology of North American Indian Folktales. Indiana: Indiana University.
Greimas, A. J. (1983) Structural Semantics. Tr. D. McDowell & et al. Nebraska: University of Nebraska.
Levi-Strauss, C. (1977) "Structure and Form: Reflection on a Work by Vladimir Propp", Theory and History. V. Propp. Minnesota: The University of Minnesota.
Propp, V. Ya. (1969) Morfologia Skazki. Moscow: Nauka → Пропп В.Я. (1969). Морфология сказки, Наука.
---------- (1976) Folklor i deistvitel'nost'; Izbrannie stat'i. Moscow: Nauka → Пропп В. Я. (1976) Фольклор и Действительность; избранные статьи. Масква: Наука.
---------- (1986) Istoricheskie Korni Volshebnoĭ Skazki. Leningrad: University of Leningrad → Пропп В.Я. (1986). Исторические корни волшебной сказки. Ленинград: Издательство Ленинградского Университета.
---------- (2000) Russkie agarnie prazdniki. Moscow: Labirant → Пропп В.Я. (2000). Русские аграрные праздники. Москва: Лабиринт.
Todorov, T. (1969A) "Structural Analysis of Narrative", Tr. Arnold Weinstein. NOVEL: A Forum on Fiction, Vol. 3, No. 1, pp. 70-76.
---------- (1969B) Grammaire du Décaméron. Paris: Mouton.
Veselovskiĭ, A. N. (1940) Istoricheskaya poetika. Leningrad: Khudozhestvenaya literature → Веселовский, А.Н. (1940) Историческая поэтика. Ленинград: Художественная Литература.

فصلنامه علمی «پژوهش زبان و ادبیات فارسی»
شماره هشتادم، بهار ۱۴۰۵: ۱۹۰-۱۶۳
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۸/۱۲
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۶
نوع مقاله: پژوهشی

آسیب‌شناسی کاربست نظریهٔ «پراپ» در پژوهش‌های ادبی ایران

مریم سامعی*
علیرضا فولادی**

چکیده

نظریهٔ «ریخت شناسی افسانه ها» که ولادیمیر پراپ در اثر کلاسیک خود با عنوان مارفالوژی یا ریخت‌شناسی قصه‌های پریان (۱۹۲۸) مطرح کرد، نقطه‌عطفی در مطالعات روایت‌شناسی محسوب می‌شود. پراپ با تحلیل دقیق ساختار افسانه‌های روسی نشان داد که روایت‌ها از الگوی تکرارشونده‌ای با ۳۱ کنش روایی تبعیت می‌کنند. از آن پس این نظریه، الهام‌بخش پژوهشگران بسیاری در مطالعات تطبیقی، فولکلور و روایت‌شناسی شد. در ایران نیز از دهه‌های گذشته تا امروز، پژوهشگران متعددی با تکیه بر نظریهٔ پراپ به تحلیل ساختاری روایت‌های فارسی، از متون حماسی و عرفانی تا قصه‌های عامیانه پرداخته‌اند. ریخت‌شناسی پراپ، نقطهٔ حرکتی مفید برای بررسی‌هایی است که کوشش آنها، شناخت تیپ‌ها یا نوع‌های محلی است. با این حال بررسی پژوهش‌های فارسی نشان می‌دهد که در بسیاری موارد، نظریهٔ پراپ به صورت سطحی، مکانیکی و بدون درک مبانی

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران
maryam.samei@gmail.com
https: //orcid.org/0009-0002-5363-005X
** نویسنده مسئول: دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران
fouladi@kashanu.ac.ir
https: //orcid.org/0000-0003-1689-1007

نظری یا روش‌شناختی آن به کار رفته است. مقالهٔ حاضر با هدف بررسی آسیب‌های موجود در کاربست نظریهٔ پراپ در فضای پژوهشی ایران، کوشیده است تا ضمن تحلیل انتقادی این رویه‌ها، چارچوبی اصلاحی برای بهره‌گیری دقیق‌تر از نظریهٔ پراپ در مطالعات ادبیات فارسی پیشنهاد کند و در نهایت برای این منظور نتیجه گرفته است که کاربرد نظریهٔ پراپ در مطالعات ایرانی اغلب سطحی و تطبیقی بوده و بدون توجه به محدودیت‌ها و زمینه‌های نظری آن صورت گرفته است. پیشنهاد می‌شود به جای انطباق صرف الگوی پراپ با متون گوناگون، از روش تحلیلی او برای کشف ساختارهای بومی و تازه در روایت‌های ایرانی بهره گرفته شود تا این نظریه در بستر فرهنگی ایران مورد بازخوانی قرار گیرد و گسترش یابد.

واژه‌های کلیدی: پراپ، ریخت‌شناسی، قصه، ساختارگرایی و آسیب‌شناسی.

مقدمه

در نیمهٔ دوم سدهٔ ۲۰، ساختارگرایی به یکی از مهم‌ترین رویکردهای علمی در حوزه‌های مختلف علوم انسانی -از زبان‌شناسی و انسان‌شناسی تا نقد ادبی و مطالعات روایت- بدل شد و گسترش یافت. این رویکرد با الهام از زبان‌شناسی ساختاری «فردینان دو سوسور»، بر بررسی ساختارهای پنهان در پسِ پدیدارهای فرهنگی تأکید می‌ورزید و کوشید تا نظام‌های معنایی و کارکردی هر پدیده را در قالب واحدهایی بنیادی تحلیل کند (سوسور، ۱۳۷۰: ۷-۴۷؛ احمدی، ۱۳۷۲: ۱۲-۲۱). در این میان، یکی از شاخه‌های برجستهٔ ساختارگرایی در حوزهٔ روایت‌شناسی و فولکلور، «ریخت‌شناسی» بود که با انتشار کتاب «ریخت‌شناسی قصه‌های پریان[1]» (۱۹۲۸) به قلم ولادیمیر پراپ، بنیان نظری و روش‌شناختی نیرومندی یافت.

با گسترش نظریهٔ ساختارگرا در عرصهٔ جهانی، پژوهشگران ایرانی نیز به تدریج به این رویکرد جذب شدند و از دهه‌های پایانی سدهٔ ۲۰ به بعد، نظریهٔ پراپ به یکی از ابزارهای رایج تحلیل قصه‌های عامیانه، افسانه‌ها، روایات حماسی و پهلوانی و جز اینها در ایران بدل شد. با این حال بررسی انتقادی آثار فارسی‌زبان، که بر پایهٔ الگوی پراپ تدوین شده‌اند، نشان می‌دهد که در بسیاری از موارد، کاربست این نظریه با چالش‌های جدی روشی، معرفت‌شناختی و تطبیقی همراه بوده است. در برخی موارد، نظریهٔ پراپ بدون توجه به بنیان‌های نظری آن، به صورت قالبی و مکانیکی به روایات ایرانی تحمیل شده و در برخی دیگر، تفاوت‌های ژانری، فرهنگی و روایت‌شناختی میان افسانه‌های روسی و ایرانی نادیده انگاشته شده‌اند.

مقالهٔ حاضر می‌کوشد ضمن تبیین دقیق‌تر مبانی فرهنگی و تاریخی نظریهٔ پراپ، چیستی کاستی‌های بازیافتهٔ مطالعات ایرانی را در کاربست این نظریه بازکاوی کند.

پیشینه پژوهش

به سبب شمار فراوان پژوهش‌های ایرانی با بهره‌گیری از رویکرد پراپ و البته کاستی‌های این پژوهش‌ها، تا به حال چند مقاله به نقد و تحلیل این پژوهش‌ها

1. Морфология сказки/ Morphology of the Folktale

پرداخته‌اند و هریک به‌نوعی برخی از آسیب‌ها را مطرح کرده‌اند.

ابراهیمی (۱۳۹۵) در مقالهٔ «آسیب‌شناسی پژوهش‌های انجام‌شده در ادب داستانی فارسی بر مبنای الگوی ولادیمیر پراپ»، به بررسی ۲۱ مقالهٔ پژوهشی (در فاصلهٔ سال‌های ۱۳۸۹-۱۳۹۳) پرداخته و اذعان کرده است که از میان این مقالات، فقط پنج مقاله، الگوی پراپ را به‌درستی در متون ادب فارسی انطباق داده‌اند. او به‌خوبی شیوهٔ پراپ را شرح و تفسیر نموده، نواقص مقالات در کاربست هر یک از بخش‌های اصلی این نظریه را بر متون انتخابی‌شان، آسیب‌شناسی کرده است.

مختاری (۱۳۹۶) در مقاله «حکایت روایت؛ آسیب‌شناسی نظریهٔ پراپ (مطالعهٔ موردی: نظریهٔ ریخت‌شناسی ولادیمیر پراپ)»، آسیب‌های مطالعات ایرانی بر اساس نظریهٔ پراپ را چنین برشمرده است: ۱- نداشتن درک درست از روایت و نظریهٔ روایت‌شناسی؛ ۲- محدود شدن در استخراج عناصر داستان و در نتیجه تکرار مباحث و ایده‌های دیگر پژوهشگران و تقلید از مطالعات پیشین، خطا در بهره‌گیری درست از الگوی پراپ به لحاظ روایت‌شناسی و نتیجه‌گیری‌های مشابه؛ ۳- تحمیل نظریه بر متن (عدم انطباق متن و نظریه)؛ ۴- مطالعات موردی به جای مطالعه در دسته‌ای از آثار؛ ۵- کاربست نظریه در ژانرهای غیر مرتبط.

فورجانی‌زاده و همکارانش (۱۳۹۸) در مقاله «نگاهی به کاربرد نادرست و مکانیکی نظریهٔ ریخت‌شناسی پراپ در متون فارسی»، جدولی از فراوانی مطالعات و پژوهش‌ها بر اساس نظریهٔ پراپ در ایران و سپس جدولی بر اساس توزیع موضوعی مقاله‌ها (حماسی، غنایی، عامیانه، عرفانی، قرآنی و موارد دیگر) ارائه داده‌اند. ایرادات آنها، شامل موارد زیر است: ۱- کاربست نادرست نظریه؛ ۲- ساده‌سازی عناصر داستان در اجرای الگو؛ ۳- بی‌توجهی به هدف و بستر نظریهٔ پراپ.

مقاله حاضر در مقایسه با تحقیقات پیشین این موضوع، دو تمایز عمده دارد: نخست اینکه برای اولین بار، دیدگاه‌های منتقدان غربی نظریهٔ پراپ را می‌آورد تا نشان دهد که پژوهشگران ایرانی، آن دیدگاه‌ها را در کاربست الگوی پراپ نادیده گرفته‌اند و دوم اینکه بر همین اساس نشان می‌دهد که بخشی از کاستی‌های موجود در پژوهش‌های ایرانی، مبنایی‌تر از خطاهای اجرایی مورد تصریح منتقدان ایرانی کاربست الگوی پراپ است و به نادیده گرفتن مبانی فرهنگی و تاریخی نظریهٔ پراپ بازمی‌گردد.

روش پژوهش

روش پژوهش در این مقاله از نوع توصیفی- تحلیلی است. نویسندگان با مرور انتقادی پژوهش‌های ایرانی انجام‌شده بر پایهٔ نظریهٔ ریخت‌شناسی ولادیمیر پراپ، کاستی‌های روش‌شناختی آنها را شناسایی و تحلیل کرده‌اند. داده‌های پژوهش از منابع کتابخانه‌ای و جامعهٔ آماری پژوهش، بیش از چهل مقالهٔ علمی- پژوهشی با رتبهٔ الف، ب و ج منتشرشده بین سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۴۰۴ در پایگاه نورمگز است که با الگوی پراپ نوشته شده‌اند. نویسندگان، این آثار را از نظر درک نظریه، روش تحلیل و میزان انطباق با اصول ریخت‌شناسی پراپ مقایسه کرده‌اند تا الگوهای خطا و ضعف‌های مشترک در کاربرد نظریه را شناسایی کنند.

چارچوب نظری: پراپ و نظریهٔ ریخت‌شناسی

ولادیمیر یاکولویچ پراپ (۱۹۷۰-۱۸۹۵م)، زبان‌شناس و فولکلورشناس برجستهٔ روسی، از چهره‌های درخشان مکتب فولکلورشناسی شوروی است که با انتشار کتاب ماندگار «ریخت‌شناسی قصه‌های پریان» (۱۹۲۸)، تحولی بنیادین در مطالعات روایت‌شناسی و ساختارگرایی پدید آورد. او در سال ۱۹۱۸ از دانشکدهٔ تاریخ و زبان‌شناسی دانشگاه پتروگراد فارغ‌التحصیل شد و با تسلطی عمیق بر زبان آلمانی، در طول عمر خود، آثار متعددی در حوزهٔ زبان‌شناسی، ادبیات و فولکلور نگاشت. هرچند در سال‌های پایانی زندگی به مسئلهٔ طنز در ادبیات نیز پرداخت، تمرکز اصلی او بر پژوهش در قصه‌ها و آیین‌های مردمی بود.

در دههٔ ۱۹۲۰، پراپ با عضویت در نهادهای علمی لنینگراد -از جمله کمیسیون افسانه‌شناسی انجمن جغرافیایی روسیه و مؤسسهٔ تاریخ هنر- نخستین پژوهش‌های جدی خود را در زمینهٔ فولکلور آغاز کرد. انتشار ریخت‌شناسی قصه‌های پریان، او را به سرعت در جایگاه نظریه‌پردازی نوآور قرار داد؛ اثری که بعدها الهام‌بخش شاخه‌های نوین روایت‌شناسی شد و همچنان در پژوهش‌های معاصر اهمیت دارد. از ۱۹۳۲ تا پایان عمر در دانشگاه لنینگراد به تدریس و تحقیق در فولکلور پرداخت و نقشی مهم در تثبیت هویت علمی این رشته ایفا کرد.

میراث علمی پراپ از انسجام کم‌نظیری برخوردار است و مسیر رشد خلاقانهٔ او را به‌روشنی نشان می‌دهد. هستهٔ اصلی این میراث، چهار تک‌نگاری اوست: ریخت‌شناسی قصه‌های پریان (چاپ اول: ۱۹۲۸؛ چاپ دوم: ۱۹۶۹)، ریشه‌های تاریخی قصه‌های پریان[۱] (۱۹۴۶م)، حماسهٔ پهلوانی روسی[۲] (چاپ اول: ۱۹۵۵؛ چاپ دوم: ۱۹۵۸) و جشن‌های کشاورزی روسی[۳] (۱۹۶۳).

پراپ همچنین در تدوین آثار اساسی فولکلور روسی سهم داشته است، از جمله: بیلیناها[۴] در دو جلد (۱۹۵۸م)، قصه‌های مردمی روسی[۵]، گردآوری آ. ن. آفاناسیف[۶] (۱۹۵۷)، قصه‌های شمال روسیه در یادداشت‌های آ. ای. نیکیفوروف[(۱)] (۱۹۶۱م) و ترانه‌های غنایی مردمیِ روسی[۷] (۱۹۶۱م).

فعالیت علمی پراپ بر جست‌وجوی نظریِ هدفمند و دنباله‌دار متمرکز بود. آنچه توجه او را بیش از هر چیز جلب می‌کرد، تاریخ فولکلور به‌مثابه فرایندی منظم و درونی، خاستگاه و تاریخ شکل‌گیری گونه‌های کلاسیک فولکلور (قصه، حماسه و آیین‌محور) و نسبت فولکلور با واقعیت اجتماعی بود. راه رسیدن به این اهداف بزرگ برای او، درک ویژگی‌های زیباشناسانهٔ فولکلور به‌مثابه هنر، شناخت خصلت تاریخی و ریشه‌های اجتماعی آن، کشف قوانین آفرینش فولکلوری و شناخت سازوکار آن بود (Putilov, 1976: 7-8; 1971: 178-179; Neklyodov, 1955: 29-30; Tipologicheskie, 1975).

نظریهٔ ریخت‌شناسی ولادیمیر پراپ از دیدگاه‌های «الکساندر وسلوفسکی[۸]» تأثیر گرفته است. وسلوفسکی- منتقد ادبی- در «بوطیقای تاریخی شعر[۹]»، منشأ شکل‌گیری سوژه‌های قصه را بررسی و پیشنهاد کرد که برای شناخت قوانین حاکم بر روایت، باید تحول قصه‌ها را از ساده‌ترین تا پیچیده‌ترین ساخت‌ها دنبال کرد. او با تأکید بر پی‌درپی بودن پدیده‌ها، معتقد بود که تکرار الگوهای مشابه در روایت‌ها، بیانگر وجود «قانونی

1. .Исторические корни волшебной сказки/ Historical Roots of the Wondertale
2. Русский героический эпос/ Russian Heroic Epic
3. Русские аграрные праздники/ Russian Agrarian Holidays
4. Былины/ Byliny
5. Народные русские сказки/ Russian Folktales
6. А. Н. Афанасьев/ A. N. Afanac'ev
7. Народные лирические песни/ Folk Lyric Songs
8. А. Веселовский
9. Историческая поэтика/ Historical Poetics

ساختاری» است. پراپ این ایده را گسترش داد و با شناسایی عملکردهای تکرارشونده در قصه‌های پریان، آن قانون‌های پنهان روایت را به صورت نظام‌مند صورت‌بندی کرد (Veselovskiĭ, 1940: 37, 455).

بر این اساس بوده است که پراپ می‌نویسد: «آنجا که یک تجربه‌گرای صرف فقط داده‌های پراکنده می‌بیند، تجربه‌گرای فیلسوف، قانون را تشخیص می‌دهد» (Propp, 1976: 138) و به کشف قوانین قصه‌های پریان روی می‌آورد: «تشخیص قانون»، این شاید مهم‌ترین معنای تمام پژوهش‌های پراپ در حوزهٔ فولکلور است؛ انگیزهٔ آثار او از «ریخت‌شناسی افسانه» گرفته تا مقاله‌ای که پس از مرگش چاپ شد: «نبرد جورج با اژدها در پرتو فولکلور» (Putilov, 1976: 14).

در ریخت‌شناسی قصه‌های پریان، پراپ در آغاز، جامعهٔ پژوهشی خود را محدود می‌کند و این امری مهم در روش پژوهشی اوست. او از مجموعه‌قصه‌های گردآوری‌شدهٔ آفاناسیف، صد قصه از قصه‌های پریان را انتخاب می‌کند و هدف اصلی‌اش را کیفیت تجزیه و تحلیل آنها برمی‌شمارد. در ادامه، هدف خود را مقایسهٔ مضامین قصه‌ها عنوان می‌کند و روشش در اجرای آن، جداسازی اجزای سازه‌ای قصه‌ها به روش‌هایی خاص است و پس از آن، به مقایسهٔ قصه‌ها برحسب سازه‌های آنها می‌پردازد. نتیجهٔ این کار، ریخت‌شناسی قصه‌های پریان است؛ یعنی توصیف قصه‌ها بر پایهٔ اجزای سازندهٔ آن و همبستگی این سازه‌ها با یکدیگر و با کل قصه (Propp, 1969: 23, 27-28).

پراپ به جای تمرکز بر شخصیت‌ها، بر «کنش‌های[1]» (خویشکاری) قهرمان یا دیگر شخصیت‌ها تأکید دارد. کنش‌ها آن چیزی‌اند که در روایت رخ می‌دهند و داستان را پیش می‌برند، نه آنکه چه کسی آنها را انجام می‌دهد. او کنش را (با رعایت دو دیدگاه: ۱- تعریف باید جدا از شخصیت باشد؛ ۲- عمل، جدا از مکان نیست) چنین تعریف می‌کند: کنش یعنی عمل شخصیت فعال قصه که از زاویهٔ اهمیتی که در مسیر روایی قصه دارد، تعریف می‌شود (Propp, 1969: 24-25).

پراپ در استخراج کنش‌ها، قواعدی دارد:

۱. کنش‌ها، عناصری ثابت و پایدارند که جدای از شخصیتی‌اند که آنها را انجام

1. Функция/ Fuction

می‌دهند. این کنش‌ها، سازه‌های بنیادی قصه‌اند.

۲. شمار کنش‌های شناخته‌شدهٔ قصه‌های پریان، محدود است.

۳. توالی کنش‌ها همیشه یکسان است. اگر این توالی به هم بریزد، به نظر پراپ، روایتگری آن قصه، بی‌معنی است.

۴. همهٔ قصه‌های پریان از نظر ساختمان و ساختارشان، از یک نوع هستند. با این توضیح که قصه‌هایی که کنش یکسان دارند، متعلق به یک تیپ یا نوع‌اند و کنش‌ها بر گرد محورهای مانعه‌الجمع، توزیع نمی‌پذیرند (Propp, 1969: 25-26).

با رعایت این اصول و روش، او ۳۱ کنش در صد قصه از مجموع قصه‌های پریان روسی به دست می‌دهد[۲]: غیبت (e)؛ نهی (б)؛ نقض نهی (b)؛ جاسوسی (в)؛ افشا (w)؛ دام/ فریبکاری (г)؛ هم‌دستی/ تبانی (g)؛ شرارت/ خرابکاری (A)؛ کمبود/ نقص (a)؛ میانجیگری، عنصر اتصال‌دهنده (B)؛ واکنش ابتدایی (C)؛ عزیمت (↑)؛ نخستین کنش بخشنده (Д)؛ واکنش قهرمان (E)؛ دریافت شیء جادویی (Z)؛ جابه‌جایی بین دو سرزمین، راهنمایی (R)؛ کشمکش (Б)؛ علامت‌گذاری، نشان‌گذاری (K)؛ پیروزی (П)؛ رفع نقص یا کمبود (Л)؛ بازگشت (↓)؛ تعقیب، گریز (Пр)؛ رهایی (Сп)؛ ورود ناشناس (X)؛ ادعاهای بی‌اساس (Ф)؛ آزمون سخت (З)؛ حل مسئله (P)؛ شناسایی (У)؛ رسوایی (O)؛ تغییر شکل (T)؛ مجازات (H)؛ عروسی (C) (Propp, 1969: 29-59).

پراپ در اثرش بارها اشاره کرده است که کنش‌ها، موضوعاتی ثابت هستند و به انجام‌دهندگان آنها، ارتباطی ندارند، با این حال حوزهٔ عملیاتی مشخصی دارند و حضور هفت شخصیت را در قصه اثبات می‌کند: قهرمان، شرور، بخشنده، یاریگر، شخص مطلوب (جست‌وجوشده)، اعزام‌کننده و قهرمان دروغین (Propp, 1969: 72-75).

راه‌های ورود شخصیت‌ها هم در نظریهٔ پراپ، مشخص و ثابت است و این توزیع را هنجار قصه[۱] می‌نامد. اما انحراف از این هنجار هم رخ می‌دهد و اگر یکی از شخصیت‌ها در قصه نباشد، صورت‌های ظهور او در داستان به شخصیتی دیگر سپرده می‌شود (Propp, 1969: 76-78).

هرچند پراپ، نگاهی ساختارگرایانه به قصه دارد و همان‌طور که پیش رفت،

1. Сказочная Норма/ Fairy tale norm

شخصیت‌ها را جدای از جریان قصه می‌داند و می‌گوید در جریان قصه‌ها شخصیت‌ها می‌توانند جایگزین همدیگر شوند، با این حال در فصلی جداگانه به شرح صفات شخصیت‌های قصه و اهمیت آنها می‌پردازد و می‌نویسد که صفات شخصیت‌ها، مانند سن، جنس، مقام، ظاهر و جزئیات این سیما، به قصه درخشندگی، فریبایی و زیبایی می‌دهند. او خاطرنشان می‌کند که دین، عقاید و معتقدات محلی، آداب و عادت کهن، همه بر قصه اثر می‌گذارند؛ اما به تدریج دگردیسی می‌پذیرند و این دگردیسی‌ها، تابع قوانین معینی است (Propp, 1969: 79-80).

پراپ در ریخت‌شناسی قصه، پس از تجزیهٔ متن به اجزای سازنده‌اش، حرکت[1] در قصه‌ها را نیز می‌یابد. حرکت در قصه می‌تواند به صور زیر انجام گیرد:

۱. حرکتی به طور مستقیم حرکتی دیگر را دنبال می‌کند.
۲. حرکت جدیدی پس از پایان حرکت اول شروع می‌شود.
۳. داستان قطع شود.
۴. هم‌زمان با دو شرارت شروع شود و یکی پیش از دیگری پایان یابد.
۵. دو حرکت، پایان مشترکی داشته باشد.
۶. قصه، دو جست‌وجوگر دارد و قهرمانان در اواسط قصه از هم جدا شوند (Propp, 1969: 83-85).

بحث و بررسی و تحلیل کاستی‌ها

نادیده‌انگاری نقدها بر نظریهٔ پراپ در مطالعات ایرانی

بسیاری از پژوهشگران در به‌کارگیری نظریهٔ ولادیمیر پراپ برای تحلیل قصه‌ها و داستان‌های عامیانه، به نقدهایی که منتقدان برجسته‌ای همچون کلود لوی- استراوس[2]، کلود برومن[3]، آلن داندس[4]، تزیوتان تودوروف[5]، الگرداس ژولین گریماس[6]، رابرت

1. Ход/ move
2. Claude Lévi-Strauss
3. Claude Bremond
4. Alan Dundes
5. Tzvetan Todorov
6. Algirdas Julien Greimas

اسکولز[1] و دیگران بر نظریهٔ او وارد کرده‌اند، توجهی نداشته‌اند. این منتقدان، هر یک از زاویه‌ای خاص، از جمله تأکید افراطی بر ساختار صوری، بی‌توجهی به ساحت معنایی و فرهنگی، نادیده‌انگاری خاستگاه‌های اسطوره‌ای و تعمیم‌پذیری محدود مدل پراپ در روایت‌های غیر اروپایی، به بازنگری در این نظریه پرداخته‌اند. غفلت از این نقدها موجب شده است که برخی تحلیل‌ها در سنت پژوهش قصه‌های ایرانی، به الگوبرداری مکانیکی از الگوی پراپ منحصر شود و در نتیجه پیچیدگی‌های فرهنگی، تنوع گونه‌شناختی و کارکردهای اجتماعی روایت‌ها، نادیده انگاشته شود.

لوی استراوس (۱۹۰۸-۲۰۰۹)، مردم‌شناس و نظریه‌پرداز بزرگ فرانسوی، در مقاله‌ای به انتقاد از شیوهٔ پراپ می‌پردازد و می‌گوید که روش فرمالیستی پراپ، تناقضات و ضعف‌هایی دارد و به باور او، این ضعف‌ها در روش ساختارگرایی، حل‌شدنی است. به نظر او، چون پراپ، محتوا را کنار گذاشته و فقط به صورت می‌پردازد، نمی‌تواند به بسیاری از سؤال‌ها دربارهٔ قصه و تناقضاتی که رخ می‌دهد، پاسخی مناسب دهد. پراپ ابتدا معنا و محتوا را کنار می‌گذارد، اما وقتی مقوله‌های ریخت‌شناسی، همهٔ واقعیت قصه را در برنمی‌گیرد، معنا دوباره به میدان بررسی کشیده می‌شود؛ زیرا کوشش ریخت‌شناسی با شکست مواجه شده است (Levi-Strauss, 1977: 18-179). او نظریهٔ پراپ را بیش از حد مکانیکی و بی‌توجه به شبکه‌های معنایی اسطوره‌ها می‌داند و می‌گوید: «ریخت‌شناسی تلاشی است عقیم، مگر آنکه مشاهدات مردم‌نگاشتی، مستقیم یا غیر مستقیم، به یاری آن بشتابد و آن را بارور کند» (Levi-Strauss, 1977: 186).

کلود برومن (۱۹۲۹-۲۰۲۱)، روایت‌پژوه و نشانه‌شناس فرانسوی، نقدی جدی بر توالی ثابت ساختار روایت پراپ وارد می‌کند. او این مدل را بیش از حد خطی و محدودکننده می‌داند و معتقد است که روایت‌ها، به‌ویژه در متون روایی متنوع می‌توانند مسیرهای گوناگونی را دنبال کنند و در نتیجه نمی‌توان آنها را به یک توالی از پیش تعیین‌شده تقلیل داد (Bremond, 1973: 11-48). او همچنین با طرح مفهوم «منطق امکان‌های روایی»[2] بر این نکته تأکید می‌کند که در هر مقطع از روایت، شخصیت‌ها با چندین انتخاب ممکن مواجه‌اند که هر یک مسیر روایت را به جهتی متفاوت هدایت

1. Robert Scholes
2. “la logique des possibles narratifs”

می‌کند. این نگاه، برخلاف مدل پراپ، روایت را پویاتر و وابسته به شبکه‌ای از امکان‌های بالقوه می‌بیند (Bremond, 1973: 60-76). سومین نقد از نظر برومن این است که روایت را نمی‌توان صرفاً به زنجیره‌ای از کنش‌های ثابت تقلیل داد، بلکه باید آن را مجموعه‌ای از گره‌های انتخاب، تعامل و تغییر دانست. چنین دیدگاهی، تحلیل روایت‌هایی با ساختارهای غیر خطی، پیچیده و چندبُعدی را امکان‌پذیر می‌سازد و نسبت به الگوی یک‌دست پراپ، انعطاف‌پذیری بیشتری دارد (Bremond, 1973: 11-48).

آلن داندس (۱۹۳۴-۲۰۰۵)، فولکلورشناس و انسان‌شناس برجستهٔ آمریکایی، در مقالهٔ «ریخت‌شناسی افسانه‌های بومیان آمریکای شمالی»[1] (۱۹۶۸) و در پیش‌گفتار ترجمهٔ انگلیسی کتاب پراپ (Morphology of the Folktale)، ضمن تمجید از اهمیت نظریهٔ پراپ، از نادیده‌گرفتن محتوا، زمینهٔ فرهنگی و رویکرد کارکردگرایانه در آن انتقاد می‌کند. نقد داندس را می‌توان در سه بخش تحلیل کرد:

۱. محدودیت در کاربرد جهانی: داندس معتقد است که تحلیل پراپ، که بر قصه‌های پریان روسی متمرکز است، نمی‌تواند به طور کامل بر دیگر فرهنگ‌ها و انواع مختلف روایت‌ها اعمال شود. او در مطالعات خود بر افسانه‌های بومیان آمریکای شمالی نشان داد که برخی عناصر ساختاری پراپ در این فرهنگ‌ها وجود ندارد یا به شکل متفاوتی ظاهر می‌شود.

۲. تمرکز بیش از حد بر ساختار: داندس بر این باور است که پراپ بیش از حد بر ساختار روایی تمرکز کرده و از مفاهیم فرهنگی، اجتماعی و روان‌شناختی غافل شده است. او پیشنهاد می‌کند که تحلیل روایت‌ها باید نه‌تنها به ساختار، بلکه به معانی و نمادهای فرهنگی نیز توجه کند (نقدی که دیگران هم بر نظریهٔ پراپ وارد کرده بودند و البته خود پراپ در کتاب «ریشه‌های تاریخی قصه‌های پریان» بدان پرداخته است).

۳. مفهوم «موتیفم[2]»: برای رفع ابهامات موجود در نظریهٔ پراپ، داندس، «موتیفم» را معرفی کرد. او معتقد است که هر داستان از مجموعه‌ای از موتیفم‌ها تشکیل

1. "The Morphology of North American Indian Folktales"
2. motifeme

شده است و این موتیفم‌ها می‌توانند در فرهنگ‌های مختلف به شکل‌های متفاوتی ظاهر شوند. این رویکرد به تحلیل دقیق‌تر و منعطف‌تری از روایت‌ها در فرهنگ‌های متنوع کمک می‌کند (Dundes, 1968: xi-xvii).

تزوتان تودوروف (۱۹۳۹-۲۰۱۷)، یکی از مهم‌ترین نظریه‌پردازان ساختارگرای ادبیات، در آثار خود به طور مفصل به نظریهٔ ولادیمیر پراپ پرداخته است. او مانند بسیاری از ساختارگرایان، تحت تأثیر رویکرد پراپ در تحلیل ساختاری داستان‌ها و افسانه‌هاست (Todorov, 1969A: 70-76)، اما در عین حال نقدهایی نیز به این نظریه وارد می‌کند. او کارکردهای سی‌ویک‌گانهٔ پراپ را در سه فعل اصلی (تغییر وضعیت، ارتکاب تخلف یا نقض قانون و مجازات) خلاصه می‌کند. این رویکرد به وی این امکان را می‌دهد تا ساختار روایت را به صورت منطقی‌تر و ساده‌تر تحلیل کند. نقد دیگر تودوروف، تأکید او بر تحلیل نحوی و منطقی است. در حالی که پراپ بر توالی کارکردها متمرکز است، تودوروف به روابط منطقی بین اجزای روایت توجه می‌کند. او روایت را زنجیره‌ای از گزاره‌های منطقی در نظر می‌گیرد که می‌توان آنها را به ساختارهای نحوی، زمانی، علّی و مکانی تقسیم کرد. سرانجام آنکه تودوروف ساختار روایت را به سه مرحله تقسیم می‌کند: تعادل نخستین، اختلال یا ناپایداری و بازگشت به تعادل. این الگو برخلاف مدل خطّی پراپ، به پویایی و تحول در ساختار روایت توجه دارد (Todorov, 1969B: 21 ff).

ا.ج. گریماس (۱۹۱۷-۱۹۹۲)، زبان‌شناس و نشانه‌شناس برجستهٔ فرانسوی، از جمله نظریه‌پردازانی است که در تحلیل روایت و ساختار قصه‌ها، به نظریهٔ ولادیمیر پراپ، نگاهی تحسین‌آمیز و انتقادی داشت؛ به‌ویژه در مسیر گذار از ساختارگرایی صوری به ساختارگرایی معنایی. گریماس معتقد بود که پراپ صرفاً به سطح کنش‌های آشکار و ترتیب ظاهری رخدادها پرداخته است. او این را «سطح صوری» یا سطح عملکردهای روایی[1] می‌نامد. به نظر وی، این سطح نمی‌تواند معنای عمیق روایت را تحلیل کند. از نظر او «پراپ صرفاً یک فهرست از عملکردها فراهم می‌کند، بی‌آنکه به ساختارهای معنایی و دلایلی بنیادین در ورای این عملکردها بپردازد». از نظر گریماس، پراپ به معنای عملکردها توجه ندارد. مثلاً پراپ می‌گوید که یک شخصیت «می‌رود» یا

1. functions

«می‌جنگد» یا «هدیه می‌گیرد»، اما نمی‌پرسد این رفتن یا جنگیدن از نظر معنایی، چه موقعیتی در ساختار کلان روایت دارد. در حالی که گریماس به دنبال کشف ساختارهای زیرین معنایی است؛ چیزی که بعدها آن را در قالب «مدل کنشی»[1] طرح کرد. نقدهای دیگر گریماس بر نظریهٔ پراپ، بی‌توجهی او به ساختارهای ژرف‌تر، تک‌ژانری بودن نمونه‌های پراپ و فقدان ابعاد نحوی و گفتمانی در این نظریه بود (ر.ک: Greimas, 1983).

رابرت اسکولز (۱۹۲۹-۲۰۱۶)، نظریه‌پرداز آمریکایی در کتاب «ساختارگرایی در ادبیات: مقدمه[2]» (۱۹۷۴)، نظریهٔ پراپ را یکی از شکل‌های آغازین ساختارگرایی می‌داند که بعدها با نقدهایی از سوی روایت‌گرایان پست‌ساختارگرا مواجه شده است. به نظر او، مدل پراپ که در درجهٔ اول بر قصه‌های پریان روسی متمرکز است، نمی‌تواند به طور کامل بر متون ادبی پیچیده‌تر و مدرن‌تر اعمال شود. او اشاره می‌کند که هرچند الگوهای پراپ می‌تواند به شناسایی ساختارهای بنیادین برخی از قصه‌ها کمک کند، نمی‌تواند تمام جزئیات و ابعاد معنایی و فرهنگی داستان‌ها را در نظر گیرد. اسکولز همچنین اشاره می‌کند که در نظریهٔ پراپ، به «فرم» و «ساختار» توجه بسیاری شده است، در حالی که توجه به محتوا و زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی، کمتر است. او معتقد است که برای تحلیل کامل‌تر و جامع‌تر یک داستان، باید جنبه‌های فرهنگی و معنایی آن را نیز در نظر گرفت (ر.ک: Scholes, 1974).

در میان پژوهشگران ایرانی، پگاه خدیش (۱۳۸۷) در رسالهٔ دکتری خود با عنوان «ریخت‌شناسی افسانه‌های جادویی»، اجزا و عناصر سازندهٔ افسانه‌های جادویی فارسی را بر اساس ریخت‌شناسی پراپ، استخراج کرده و قواعد حاکم بر آنها را به شرح آورده است. او در این تحقیق، با تغییراتی در نظام پیشنهادی پراپ، طرحی جدید از الگوهای روایی افسانه‌های فارسی ارائه کرده است که می‌تواند پاسخگوی پژوهشگرانی باشد که به لزوم شیوه‌های منطقی و ساختارمند در طبقه‌بندی افسانه‌ها معتقدند. هرچند خدیش در این پژوهش، نظریهٔ پراپ را با افسانه‌های جادویی ایرانی تطبیق داده است، بسیاری از پژوهشگران به روش او توجهی نکرده‌اند یا فقط برای تطابق نداشتن نظریهٔ پراپ با متن

1. Actantial model
2. Structuralism in Literature: An Introduction

روایی موردنظرشان بدان استناد کرده‌اند، بی‌آنکه توجه داشته باشند خدیش، خود ریخت‌شناسی جدیدی بر اساس افسانه‌های ایرانی ارائه داده است.

جز در معدود پژوهش‌هایی که به نقدهای سایر نظریه‌پردازان بر نظریهٔ پراپ توجه داشته‌اند (ر.ک: اشرفی و دیگران، ۱۳۹۴الف؛ یوسف قنبری و حسینی‌پناه، ۱۳۹۵؛ قنبری و فیروزیان، ۱۳۹۹)، در دیگر آثار بررسی‌شده، هرچند گاه به نقدهای غربی نظریهٔ پراپ اشاراتی گذرا وجود دارد (مشهدی و گلشنی، ۱۳۹۴: ۱۰۸؛ مظفری و دیگران، ۱۳۹۵: ۲۹۹)، هیچ توجهی به انتقادها، اصلاحات یا بازنگری‌های صورت‌گرفته دربارهٔ این نظریه مشاهده نمی‌شود. توجه به چنین نقدهایی می‌تواند اثری چشمگیر بر ارتقای سطح مطالعات ایرانی در این حوزه داشته باشد؛ زیرا این نقدها، ابعاد مغفول‌مانده‌ای از روایت، مانند امکان‌های روایی، تنوع ساختارها، زمینه‌های فرهنگی و تعاملات معناشناختی را روشن می‌سازد.

پژوهش‌های ایرانی اغلب با اتکای صرف به چارچوب ریخت‌شناسی پراپ و بدون ملاحظهٔ محدودیت‌ها و انتقادهای وارد بر آن، به تحلیل قصه‌های عامیانه و دیگر متون روایی ایرانی پرداخته‌اند. همین بی‌توجهی سبب شده است که استفاده از این نظریه در تحقیقات داخلی عمدتاً به شکلی مکانیکی و بدون در نظر گرفتن بسترهای فرهنگی، اجتماعی و روایی صورت گیرد. این در حالی است که در اغلب پژوهش‌های غربی، نظریهٔ پراپ نه به عنوان الگویی مطلق و تجویزی، بلکه صرفاً به‌مثابهٔ یک روش برای تحلیل ساختار روایت‌ها به کار رفته است؛ آن هم در قالب رویکردهایی که با توجه به نوع روایت، زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی و مقتضیات هر متن، دچار بازنگری، تطبیق و بومی‌سازی شده‌اند (ر.ک: Jakha, 2022; Dundes, 1962).

همچنین درک عمیق‌تر از مبانی نظری و بازاندیشی در کاربست آن با توجه به دیدگاه‌های انتقادی، می‌تواند به شیوه‌های تحلیلی دقیق‌تر و منطبق‌تری با ساختار و محتوای روایت‌های بومی منجر شود. استمرار در تحلیل‌های عمیق و سازگار با ویژگی‌های روایت‌های ایرانی، نه‌تنها از کاربرد تقلیدی و سطحی نظریه جلوگیری می‌کند، بلکه با تکرار تحلیلی صحیح و نظام‌مند، زمینه را برای تولید و تکوین نظریه‌هایی مستقل و متناسب با بافت فرهنگی ایران فراهم می‌سازد.

درک ناقص از ساختار نظریه پراپ

اصل اساسی نظریهٔ پراپ، تأکید بر نظم خاص عملکردها و تحلیل ساختاری توالی

آنهاست. در این مطالعات، نظریهٔ ولادیمیر پراپ، بدون درک کامل از ساختار مفهومی و روش‌شناسی خاص او به کار گرفته شده است و در بسیاری از آنها، از روش‌شناسی تحلیلی پراپ که مبتنی بر هم‌ارزی‌های رویدادمحور و ترتیب توالی کنش‌هاست، تنها به صورت شکلی و تقلیدی استفاده کرده‌اند، بی‌آنکه به مبانی نظری، اهداف تطبیقی، یا محدودیت‌های صوری آن توجه داشته باشند. در نتیجه آنچه در عمل صورت گرفته، نه تحلیل ساختاری منسجم، بلکه فهرست‌برداری از عناصر روایی است که نه‌تنها فهم دقیق‌تری از روایت به دست نمی‌دهد، بلکه مانع توجه به لایه‌های معنایی، فرهنگی و کارکردی قصه‌ها می‌شود. این سوءبرداشت روش‌شناختی موجب شده است که پژوهش‌های مبتنی بر نظریهٔ پراپ در سنت ایران‌پژوهی اغلب از نظر دقت تحلیلی و عمق نظری دچار کاستی باشد.

همان‌طور که گفته شد، پراپ تحت تأثیر آرای وسلوفسکی بود. وسلوفسکی بر اساس این باور که شیوهٔ زیست، ویژگی ادبیات را تعیین می‌کند، به این نتیجه رسیده بود که: «به من بگو مردم چگونه زندگی می‌کردند، تا من به تو بگویم که چگونه می‌نوشتند» (Gorkiĭ, 1989: 14; Veselovskiĭ, 1940: 390). پراپ نیز خود اذعان دارد که بسیاری از قصه‌ها چنان نشانه‌های دقیقی از زندگی قبیله‌ای، آثار شکار و اشکال ابتدایی کشاورزی به عنوان شکل اصلی تولید و نیز اشکال متناظر سازمان اجتماعی و نهادهای اجتماعی آن، شکل‌های اولیه روابط خانوادگی و ازدواج، شیوه‌های اندیشیدن و غیره را حفظ کرده‌اند که مقایسهٔ دقیق میان مواد قصه و گذشتهٔ تاریخی، هیچ تردیدی باقی نمی‌گذارد دربارهٔ اینکه ریشه‌های تاریخیِ اغلبِ مضمون‌های قصه‌ای چه بوده‌اند (Propp, 1976: 176).

او می‌نویسد که ریخت‌شناسی قصه‌های پریان و ریشه‌های تاریخی قصه‌های پریان، دو بخش یا دو مجلد از یک تألیف و یک اثرند و بخش دوم، مستقیم از بخش اول نشأت می‌گیرد و بخش اول، مقدمهٔ بخش دوم است (Propp, 1976: 138). بخشی از درک ناقص پژوهشگران ایرانی از نظریهٔ پراپ در مطالعاتشان ناشی از بی‌توجهی به پیکربندی کامل پروژهٔ فکری اوست. پراپ در کتاب مهم و کمتر شناخته‌شدهٔ «ریشه‌های تاریخی قصه‌های پریان»، تلاش می‌کند منشأ اسطوره‌ای و کهن‌الگویی عناصر قصه را بررسی کند و آنها را با آیین‌ها، ساختارهای خویشاوندی و تحولات فرهنگی پیوند دهد. این کتاب برخلاف ریخت‌شناسی، صرفاً ساختارگرا نیست، بلکه دیدگاهی تاریخی- مردم‌شناختی دارد. این

کتاب در حقیقت پلی میان روایت‌شناسی و انسان‌شناسی است و برای تحلیل قصه‌ها در فرهنگ‌های مختلف، به‌ویژه فرهنگ‌هایی مانند ایران با سابقهٔ آیینی غنی، اهمیت فراوان دارد. او می‌نویسد که قصهٔ پریان باید با واقعیات تاریخی گذشته مقایسه شود و ریشه‌های آن را باید در آنجا جست‌وجو کرد. باید مفهوم نهفته در قصه شکافته شود و تعیین شود که دقیقاً کدام عنصر از گذشته قصهٔ پریان را تبیین می‌کند (Propp, 1986: 21).

به باور یکی از فولکلورشناسان روس و هم‌دورهٔ پراپ، فعالیت علمی او از انسجامی استثنایی برخوردار بوده است. اگر ریخت‌شناسی قصه تنها در پیوند ارگانیک با ریشه‌های تاریخی قصه‌های پریان به‌درستی فهمیده می‌شود، دیگر آثار تک‌نگارانه و مقاله‌های او نیز تنها در پرتو طرحی بزرگ و یگانه معنا می‌یابد؛ طرحی که پراپ در واقع سراسر زندگی‌اش را به تحقق آن اختصاص داد (Putilov, 1976: 15).

به قول بلِینسکی، منتقد بزرگ روس، «وقتی شکل بیان محتوا، آن‌قدر با محتوا درهم تنیده است که جدایی آن از محتوا به منزلهٔ نابودی خودِ محتواست؛ و برعکس، جدا کردن محتوا از شکل به معنای نابودی شکل است» (Belinskiĭ, 1955, v 9: 535). پراپ نیز نشان داد که قصهٔ جادویی در جایگاه یک گونه در ادبیات عامیانه، چه از نظر روایت‌ها و شخصیت‌هایش و چه از نظر ساختار، در نهایت با آیین‌ها و باورهای ابتدایی پیوند دارد. همچنین حماسهٔ کهن و فولکلور آیینی نیز به شکلی بنیادی به زیرلایه‌های مردم‌نگارانهٔ کهن وابسته‌اند (Putilov, 1976: 9). برای کشف راز یک روایت یا انگیزهٔ فولکلوری (و گاه حتی یک گونه)، باید نخست زیرلایهٔ مردم‌نگارانهٔ آن را یافت، دوم، نظام فکری پیوسته با آن را بازشناخت و سوم، مسیر منظم تبدیل آن به پدیده‌ای فولکلوری را پی گرفت (Putilov, 1976: 10).

با وجود اهمیت این کتاب در شناخت روش و رویکرد فکری پراپ، ریشه‌های تاریخی قصه‌های پریان که حاوی این نگاه تحلیلی پراپ است، در ایران به صورت کامل و جامع در دسترس نیست[۳] و در نتیجه بخش مهمی از نظریهٔ پراپ و دیدگاه‌های تاریخی-فرهنگی او در تحلیل قصه‌ها از نگاه بسیاری از پژوهشگران ایرانی دور مانده است و فقط اندک پژوهشگرانی صرفاً بدان اشاره‌ای کوتاه کرده‌اند (ر.ک: حیدری، ۱۳۹۴؛ جلالی پندری و عباسی، ۱۳۹۴؛ حیدری، ۱۳۹۵: ۷).

نمونهٔ بررسی تحلیلی پراپ دربارهٔ یکی از قصه‌های عامیانه، مقالهٔ تحلیلی و ریشه‌شناختی او با عنوان «خندهٔ آیینی در فولکلور» است که به زبان فارسی هم ترجمه شده است و می‌توانسته روشی تحلیلی در اختیار پژوهشگران ایرانی قرار دهد و نقص پژوهش‌های آنها در حوزهٔ ریخت‌شناسی قصه‌ها را برطرف کند.

پراپ بعدها همین نگاه ساختارگرایانه- تطبیقی را در اثر دیگر خود، «اعیاد کشاورزی روسیه[1]» به کار بست. او آیین‌ها را به‌مثابه واحدهای سازه‌ای بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که چرا این ساختارها از جشن به جشن بازتکرار می‌شوند و تأکید دارد که بسیاری از این آیین‌ها با معانی عامیانه حفظ شدند، حتی وقتی اسم مذهبی گرفتند. پراپ نتیجه می‌گیرد که این آیین‌ها اساساً از یک فرهنگ پیش‌مسیحی و گیاهی برگرفته‌اند. هرچند با ورود مسیحیت، برخی الگوها تغییر یافت یا نامی مذهبی گرفت، نظام ساختاری و نمادین آنها همچنان حفظ شد. این جشن‌ها با عناصر مشترک مانند سوزاندن عروسک، خندهٔ آیینی، سرودن و... چرخه‌ای واحد از مرگ و تولد طبیعت را بازتولید می‌کردند. این آیین‌ها در اصل کارکرد اجتماعی و جادویی دارند و جشن‌ها برای تقویت محصول، وحدت قومی، نظارت و نظم اجتماعی و فراهم آوردن مجدد نیروی طبیعی طراحی شده بودند (ر.ک: Propp, 2000).

پراپ در مقاله‌ای دیگر دربارهٔ قصه‌های پریان، که از دید پژوهشگر ایرانی دور بوده است، به انواع دگردیسی‌هایی که در عناصر قصه روی می‌دهد، اشاره دارد و هر نوع تغییری در عناصر قصه را شرح و تبیین می‌کند:

۱. کاهش: یعنی عنصری به جای صورت کامل، صورت کوچک‌ترشده‌ای گرفته است.
۲. بسط و گسترش: که برخلاف مورد قبل، عنصری با صفات و ویژگی‌های بیشتری گسترش می‌یابد.
۳. آلوده شدن و فساد: که به سبب زوال ادبی رخ می‌دهد.
۴. وارونگی: یعنی صورت بنیادین وارونه می‌شود؛ مثلاً جای شخصیت مؤنث را مردی می‌گیرد.

1. русские аграрные праздники/ Russian Agrarian Feasts

۵. تشدید
۶. تخفیف: این دگردیسی‌ها فقط در افعال و کارهای شخصیت‌ها رخ می‌دهد؛ مثلاً به جای اعزام، تبعید می‌شود.
۷. جانشینی بر اساس عناصر خود قصه: مثلاً شاهزاده خانمی که معمولاً باید یافته شود، نقش بخشنده می‌یابد.
۸. جانشینی بر اساس انگیزهٔ خارجی: این نوع جانشینی‌ها نیازمند تفاسیر قوم‌شناسی است و از زندگی روزانهٔ مردم وام گرفته است. مثلاً به جای مسافرخانه از خانه‌ای دوطبقه صحبت شود.
۹. جانشینی‌های ایمانی: که برگرفته از دین رایج و شایع منطقه است و می‌تواند صورت‌های کهن را براندازد و صورت‌های نوین را جانشین آن کند.
۱۰. جانشینی‌هایی که معلول خرافات است: که این جانشینی‌ها خیلی کم اتفاق می‌افتد.
۱۱. جانشینی کهن
۱۲. جانشینی‌های ادبی: به ندرت اتفاق می‌افتد و زمانی است که قصهٔ پریان، عناصر افسانه و حماسه را جذب می‌کند.
۱۳. نوسازی: اصل و ریشهٔ آنها را نمی‌توان تعیین کرد و اغلب جانشینی‌های تخیلی است و ناشی از طبع قصه‌گو است.
۱۴. جانشینی‌هایی که اصل و ریشهٔ نامعلوم دارد.
۱۵. همگون‌سازی درون‌قصه‌ای
۱۶. همگون‌سازی بر اساس زندگی روزمره
۱۷. همسان‌گردی با عناصر مذهبی
۱۸. همسان‌گردی با عناصر خرافات
۱۹. همسان‌گردی با عناصر کهن و ادبی (Propp, 1976: 162-169).

چنین تحلیلی در پژوهش‌های ایران مغفول مانده است و برخی فقط بدان اشارهٔ ضمنی کرده‌اند (مجوزی و نوری، ۱۳۹۶: ۱۴۶) و مؤلفان و نویسندگان با ناآگاهی از این تحلیل پراپ، به دلایل تغییر و دگردیسی‌های ایجادشده در قصه‌ها و افسانه‌های ایرانی نپرداخته‌اند.

برداشت خام از روش‌شناسی پراپ

یکی دیگر از کاستی‌ها در پژوهش‌های ایرانی، نادیده گرفتن روش تحلیلی او است. پراپ هم مانند دیگران نظریه‌پردازان، پیش‌فرض‌هایی در کاربست نظریه‌اش دارد. اما در بسیاری از پژوهش‌ها، صرفاً با فهرست کردن ۳۱ کارکرد پراپ به تحلیل روایت می‌پردازند، بی‌آنکه به این پیش‌فرض‌ها چون گونهٔ ادبی تحلیلی او و توالی عملکردها توجه کنند.

ولادیمیر پراپ در کتاب معروف خود «ریخت‌شناسی قصه‌های پریان»، ساختار واحدی را از دل تحلیل نظام‌مند مجموعه‌ای از قصه‌های پریان روسی به دست آورد. او نه یک قصه، بلکه مجموعه‌ای محدود اما همگن از روایت‌های پریان را بررسی کرد و از درون آنها، عناصر ثابت و کارکردهای تکرارشونده‌ای را استخراج کرد که در توالی مشخصی ظاهر می‌شدند. از این منظر، نظریهٔ پراپ متکی بر تحلیل گروهی از روایت‌هاست که هم‌سنخ و هم‌نوع‌اند و می‌توان آنها را در یک ردهٔ روایی قرار داد (Dundes, 1965B: 207-208).

او بررسی قصهٔ عامیانه را اینگونه تشریح می‌کند: ما می‌توانیم تمام گونه‌های ثبت‌شدهٔ قصه را گرد آوریم و با هم مقایسه کنیم؛ یا می‌توانیم توزیع و پراکندگی طرح آن را و گسترهٔ پراکندگی آنها را تعیین کنیم. او تأکید می‌کند که فقط «غربال کردن» اطلاعات کافی نیست و مسئله با گردآوری و مقایسهٔ مواد حل نمی‌شود، زیرا این مواد، جدا از ارتباطات و وابستگی‌هایشان، بی‌نتیجه خواهند بود. هر موتیف را باید فهرست کرد و با توجه به شرایط، مراحل اقتصادی و تغییراتی را که موتیف در تناظر با آنها پیدا کرده، بررسی کرد، نه در ارتباط با توزیع منطقه‌ای و تفاوت‌های صوری (گونه‌ها) (Propp, 1976: 175-176). او تأکید می‌کند که ساختار هر ژانر با دیگری متفاوت است. لازم است ترکیب‌بندی اثر بررسی شود، زیرا طرح‌ها یا پیرنگ‌ها با ترکیب‌بندی، ارتباط تنگاتنگ دارند (Propp, 1976: 37).

پراپ در مقاله‌ای به بررسی ژانر قصه/ افسانه می‌پردازد و اذعان دارد که افسانه‌های جادویی نه به‌خاطر جنبهٔ جادویی، که به سبب ساختار منسجم و ویژگی‌های ساختاری خاص، یعنی «نحو» ویژه‌ای که دارد، از دیگر افسانه‌ها متمایز می‌شوند. وحدت ساختاری در افسانه‌های جادویی، ویژگی‌ای پایدار، تاریخی و اساسی است (Propp, 1976: 47).

ساختار قصه‌های ایرانی، به‌ویژه در متونی چون مثنوی، گلستان یا قصه‌های عرفانی، اغلب با ساختار افسانه‌های روسی تفاوت دارد. در شمار فراوان کاربست این نظریه در پایان‌نامه‌ها و رساله‌ها، انواع مختلف ادبی چون حماسه (ر.ک: قربانی و گورک، ۱۳۹۰؛ مجوزی

و نوری، ۱۳۹۶)، داستان‌های مکتوب ادب عامه (ر.ک: فخری و صادقی، ۱۳۹۳؛ مشهدی و گلشنی، ۱۳۹۴)، قصه‌های حیوانات و فابل‌ها (ر.ک: پروینی و ناظمیان، ۱۳۸۷)، حکایات و قصه‌های دینی، عرفانی و فلسفی (ر.ک: ساکی و شیرویه، ۱۳۹۰؛ اشرفی و دیگران، ۱۳۹۴ب؛ یوسف قنبری و حسینی‌پناه، ۱۳۹۵؛ مالمیر و هوشنگی، ۱۴۰۳)، داستان کوتاه (ر.ک: شیخی و ساکی، ۱۴۰۰)، منظومه‌های غنایی (ر.ک: شیخی و دیگران، ۱۳۹۸؛ مظفری‌خواه و دیگران، ۱۴۰۲)، رمان (ر.ک: مشایخی و میرسیدی، ۱۳۹۵) و حتی کارکرد آن در ادبیات نمایشی و سینما (ر.ک: قاسمی، ۱۳۹۲) و هنر کاشی‌کاری (ر.ک: پنجه‌باشی و دولاب، ۱۳۹۹) نیز دیده می‌شود. تحمیل قالب پراپ بر این متون بدون توجه به تفاوت‌های ساختاری، فرهنگی، زبانی و ژانری، موجب ساده‌سازی مفرط و تحلیل‌های ناقص می‌شود. همچنین در بسیاری از پژوهش‌ها، روشن نیست که «واحد روایت» چیست. گاه کل یک اثر (ر.ک: خائفی و فیضی گنجین، ۱۳۸۶؛ زهره‌وند و دیگران، ۱۳۹۳)، گاه یک حکایت کوتاه (ر.ک: روحانی و عنایتی، ۱۳۸۸؛ روحانی و اسفندیار، ۱۳۸۹) یا حتی بخشی از یک روایت (ر.ک: دزفولیان و طالبی، ۱۳۹۰؛ نصرآزادانی و محمدی فشارکی، ۱۳۹۵؛ گلشنی و دیگران، ۱۳۹۶)، واحد مستقلی تعیین می‌شود. این ابهام، تحلیل ساختار عملکردی را مخدوش می‌کند (ر.ک: Dundes, 1965A). بنابراین تطبیق نظریه او بر روایت‌هایی از گونه‌های متفاوت (مانند افسانه‌های حیوانی، قصه‌های دینی، یا روایت‌های تاریخی) نه‌تنها بی‌اعتبار است، بلکه منجر به تحریف فهم از ساختار روایی نیز می‌شود.

البته یکی از معضلات این نقص، نبودِ یک نظام طبقه‌بندی علمی و جامع برای گروه‌ها و گونه‌های قصه در ایران است که یکی از مهم‌ترین چالش‌های پژوهش‌های روایت‌شناختی و مردم‌نگارانه در حوزهٔ ادبیات عامه به شمار می‌رود. برخلاف برخی کشورها که با تکیه بر سنت‌های دیرین رده‌بندی فولکلور و با استفاده از رویکردهای تطبیقی، به نظام‌های نسبتاً منسجم گونه‌شناسی قصه‌ها دست یافته‌اند (نظیر شاخص آرنه- تامپسون)، در ایران چنین نظام علمی و جامعی شکل نگرفته است. این نقصان هم در آثار تألیفی مشاهده می‌شود و هم در گردآوری و تدوین منابع روایی که اغلب فاقد معیارهای صریح برای تمایز میان انواع قصه‌ها، مانند افسانه، روایت‌های اسطوره‌ای، حکایت‌های تعلیمی، قصه‌های پریان یا طنزهای روایی است (برای آگاهی از تلاش‌های پژوهشگران حوزهٔ ادب عامه در طبقه‌بندی انواع ادبی عامیانه، نگاه کنید: محجوب، ۱۳۸۶: ۵۱-۵۲؛ مارتسلف، ۱۳۷۱: ۲۲-۴۸).

خلط خاستگاه مشترک اسطوره‌ای با تعمیم‌پذیری نظریهٔ پراپ

بخشی از شباهت‌ها یا انطباق‌های ظاهری میان نظریهٔ پراپ و ساختار روایت‌هایی از گونه‌های غیر پریانی، مانند حماسه‌ها، افسانه‌ها، قصه‌های دینی و تاریخی را می‌توان نه به سبب انطباق نظریهٔ پراپ در این متون، بلکه به خاستگاه مشترک آنها با خاستگاه تاریخی قصه‌های پریان نسبت داد. در واقع همان‌طور که پراپ خود در کتاب «ریشه‌های تاریخی قصه‌های پریان» یادآور می‌شود، قصه‌های پریان، خاستگاهی اسطوره‌ای و فولکلوریک دارد و بر پایهٔ لایه‌های کهن‌تری از روایت‌پردازی عامیانه استوار است. از این منظر، بسیاری از عناصر ساختاری که در قصه‌های پریان شناسایی شده‌اند، ریشه در بن‌مایه‌ها، نقش‌مایه‌ها و کنش‌هایی دارند که در اسطوره‌ها و روایت‌های فولکلوریک مشترکند.

بنابراین اگر در متونی چون حماسه‌ها یا روایت‌های دینی نیز مشابهت‌هایی با توالی کنش‌های پراپ مشاهده شود، این امر نه از آن‌رو است که نظریهٔ پراپ بر آن متون قابل انطباق است، بلکه به این دلیل است که این متون نیز دست‌کم در برخی لایه‌های خود، با همان سرچشمهٔ فولکلوریک یا اسطوره‌ای در پیوندند. از این منظر، هرگونه تطبیق جزئی یا شباهت موردی میان نظریهٔ پراپ و سایر متون روایی نباید به منزلهٔ امکان تعمیم نظریهٔ او به آن متون تلقی شود. آنچه در نگاه نخست کاربست موفق نظریهٔ پراپ در متون غیر پریانی جلوه می‌کند، در واقع حاصل خاستگاه‌های مشترک یا سازوکارهای مشابه روایت‌پردازی در فرهنگ‌های شفاهی و سنت‌های اسطوره‌ای است، نه دلیلی بر تعمیم‌پذیری جهان‌شمول نظریهٔ پراپ. پراپ خود خاطرنشان می‌سازد که گاه ساخت برخی اسطوره‌های کهن و نیز داستان‌های پهلوانی با ساختار کنش‌های او منطبق است و از قرار، این قلمرویی است که رد پیشینهٔ قصه را باید در آنجا یافت. به عبارتی او این شباهت‌ها را برگرفته از این نظریه می‌داند که قصه‌ها در اساطیر ریشه دارند (Propp, 1969: 90).

نتیجه‌گیری و پیشنهادهای اصلاحی

با توجه به یافته‌های این پژوهش، به نظر می‌رسد که یکی از آسیب‌های اساسی در کاربرد نظریهٔ ولادیمیر پراپ در تحقیقات ایرانی، بهره‌گیری مکانیکی، تطبیقی و غیر تحلیلی از این الگو بر متون روایی گوناگون است؛ به گونه‌ای که اغلب پژوهشگران صرفاً

در پی انطباق سطحی و صوری کنش‌ها و کارکردهای شخصیت‌ها با الگوی سی‌ویک‌گانهٔ پراپ بوده‌اند، بی‌آنکه به زمینهٔ نظری، روش‌شناسی یا محدودیت‌های این نظریه، توجهی جدی داشته باشند.

از این‌رو پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی، به جای تطبیق صرف نظریهٔ پراپ با متون مختلف، از روش تحلیلی او الهام گرفته شود. بدین معنا که پژوهشگر با انتخاب مجموعه‌ای معین از متون روایی متعلق به یک گونهٔ خاص (همچون روایت‌های حماسی، دینی، عرفانی یا عاشقانه)، ابتدا اجزای سازنده روایت‌ها را استخراج کرده، سپس با تحلیل کنش‌ها، نقش‌ها، حرکت‌های روایی و مفاهیم بنیادین آنها، به کشف عناصر ساختاریِ تازه‌ای نائل شود که در قصه‌های پریان روسی به تصریح نیامده، اما در دیگر انواع روایت‌های کهن و عامیانه قابل شناسایی است. چنین رویکردی می‌تواند به بازخوانی انتقادی نظریهٔ پراپ و گسترش افق‌های آن در مطالعات روایت‌شناختی یاری رساند.

در شماری از پژوهش‌ها، نویسنده یا نویسندگان به این نتیجه رسیده‌اند که نظریهٔ ولادیمیر پراپ به صورت جامع و فراگیر، بر تمامی انواع متون روایی به‌ویژه روایت‌هایی غیر از قصه‌های پریان، انطباق‌پذیر نیست (روحانی و عنایتی، ۱۳۸۸: ۱۴۱؛ فرضی و فخیمی فاریابی، ۱۳۹۲: ۷۴؛ مشهدی و گلشنی، ۱۳۹۴: ۱۲۲). در این موارد، تنها برخی از کنش‌ها و الگوهای روایی با ساختار پیشنهادی پراپ هم‌خوانی دارد؛ نتیجه‌ای که از نظر رویکرد تحلیلی، امری بدیهی تلقی می‌شود، زیرا خود پراپ نیز بارها بر محدودیت‌های نظریهٔ خویش و ناهماهنگی آن با سایر انواع روایت‌ها تأکید کرده است. او این کنش‌ها و توالی روایی آنها را صرفاً در قصه‌های پریان روسی معتبر دانسته، نه در روایت‌های عرفانی، حماسی، دینی یا سایر گونه‌های متفاوت روایی. به قول شفیعی کدکنی، هرگونه تغییر درون یک ساخت، مجموعهٔ عناصر سازندهٔ آن ساخت را تحت تأثیر قرار می‌دهد (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۸: ۱۱). این در حالی است که مؤلف یا مؤلفان اینگونه پژوهش‌ها، خود تغییری در ساختار پیشنهادی پراپ اعمال نکرده‌اند و صرفاً به اشاره به موارد ناهماهنگی و ناسازگاری بسنده کرده‌اند. در حالی که انتظار می‌رفت حاصل این حجم گسترده از مطالعات، دستیابی به ساختارهایی تازه و متناسب با انواع مختلف متون روایی، به‌ویژه در بستر بومی و فرهنگی روایت در ایران باشد؛ رویکردی که منتقدان غربی و آمریکایی پیشتر با نگاهی نقادانه به نظریهٔ پراپ در پیش گرفته‌اند.

بر این اساس اگر پژوهشگری بخواهد از نظریهٔ پراپ در تحلیل روایت‌های ایرانی بهره ببرد، باید نخست مجموعه‌ای از قصه‌ها را که از حیث نوع‌شناسی با یکدیگر هم‌سنخ هستند گرد آورد. سپس با حذف، اضافه یا جابه‌جایی کارکردها و تحلیل آنها در روایت‌های ایرانی به‌مثابه نشانه‌های تفاوت فرهنگی یا ترکیب تحلیلی- ساختاری روایت‌ها با خوانش‌های معناشناختی، اسطوره‌شناختی یا بینامتنی، از درون آنها به کشف عناصر ساختاریِ مشترک بپردازد. تنها در چنین شرایطی است که می‌توان اصول ریخت‌شناسی پراپ را به‌درستی به کار بست و از آسیب‌های ناشی از تطبیق شتاب‌زده و نابه‌جای آن پرهیز کرد.

رویکرد صحیح در تحلیل و بهره‌گیری از نظریهٔ پراپ آن است که این نظریه، نه به‌منزلهٔ ابزاری برای تطبیق ساده با هر متنی، بلکه به‌مثابهٔ الگویی برای کاوش در منشأ تاریخی، اجتماعی و ساختاری روایت‌ها تلقی شود. به جای تمرکز صرف بر شمارش کارکردهای روایی و تلاش برای همسان‌سازی با الگوی پراپ، می‌توان از این الگو همچون نقطهٔ عزیمتی در بررسی ریشه‌های تاریخی و تحولات فرهنگی روایت‌ها بهره گرفت. چنین رویکردی هم به غنای روش‌شناختی پژوهش‌های روایت‌شناختی می‌انجامد و هم جایگاه نظریهٔ پراپ را در بستر تاریخی- فرهنگی آن بازشناسی می‌کند.

پی‌نوشت

1. Севернорусские сказки в записях А. И. Никифорова/ Russian Fairy Tales of the North Recorded by A. I. Nikiforov.

۲. باید تذکر داد که معادل‌های فارسی‌ای که برای کنش‌های پراپ در نظر گرفته شده است، برگرفته از ترجمهٔ مؤلفان مقاله بر اساس متن اصلی کتاب پراپ و علائم اختصاری داخل پرانتز عیناً علائم ذکرشدهٔ خود پراپ است.

۳. فریدون بدره‌ای در سال ۱۳۷۱، ترجمه‌ای از کتاب «ریشه‌های تاریخی قصه‌های پریان»، اثر ولادیمیر پراپ را وارد بازار نشر کرد؛ اما این اثر، ترجمهٔ کاملی از اثر پراپ با عنوان « Исторические корни волшебной сказки/ Historical Roots of the Wonder Tale»، نیست و شامل مقالاتی از پراپ، لوی- استراوس و فقط فصل اول و دهم کتاب مزبور است.

منابع

ابراهیمی، مظهر (۱۳۹۵) «آسیب‌شناسی پژوهش‌های انجام‌شده در ادب فارسی بر مبنای الگوی ولادیمیر پراپ»، فصلنامهٔ روایت‌پژوهی، سال چهارم، شمارهٔ ۱۴، صص ۱-۱۶.

احمدی، بابک (۱۳۷۲) ساختار و تأویل متن؛ نشانه‌شناسی و ساختارگرایی، تهران، مرکز.

اشرفی، بتول و گیتی تاکی و محمد بهنام‌فر (۱۳۹۴ الف) «تجزیه و تحلیل داستان حضرت یوسف(ع) در قرآن کریم بر اساس نظریهٔ پراپ و گریماس»، جستارهای زبانی، شمارهٔ ۲۸، صص ۵۲-۳۳.

---------- (۱۳۹۴ب) «خویش‌کاری‌های موجود در داستان‌های قرآن بر مبنای دیدگاه پراپ»، پژوهش‌های ادبی- قرآنی، سال سوم، شماره ۴، صص ۲۶-۵۵.

پروینی، خلیل و هومن ناظمیان (۱۳۸۷) «الگوی ساختارگرایی ولادیمیر پراپ و کاربردهای آن در روایت‌شناسی»، پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شمارهٔ ۱۱، صص ۱۸۳-۲۰۴.

پنجه‌باشی، الهه و فاطمه دولاب (۱۳۹۹) «مطالعهٔ تطبیقی پیکرهٔ زن در کاشی‌کاری بناهای باغ ارم و خانهٔ زینت‌الملوک با تأکید بر نظریهٔ ریخت‌شناسی پراپ»، زن در فرهنگ و هنر، دورهٔ دوازدهم، شمارهٔ ۲، صص ۲۸۹-۳۲۲.

doi.org/10.22059/jwica.2020.298745.1409.

جلالی پندری، یدالله و سکینه عباسی (۱۳۹۴) «بازتاب فراموش‌شدهٔ «در خم انداختن (افتادن)» در قصه‌ها و صور خیال ادب فارسی»، زبان و ادبیات فارسی، شمارهٔ ۷۸، صص ۲۹-۴۶.

حیدری، مرتضی (۱۳۹۴) «ریخت‌شناسی تطبیقی قصه‌های ماه‌پیشانی، یه‌شین و سیندرلا»، پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شمارهٔ ۳۶، صص ۱۵۷-۱۹۴.

---------- (۱۳۹۵) «تحلیل ریخت‌شناسی قصهٔ سلیمان(ع) در ترجمهٔ تفسیر طبری»، پژوهش زبان و ادبیات فارسی، شمارهٔ ۴۱، صص ۱-۳۰.

خائفی، عباس و جعفر فیضی‌گنجین (۱۳۸۶) «تجزیه و تحلیل قصهٔ سمک عیار بر اساس نظریهٔ ولادیمیر پراپ»، پژوهش‌های ادبی، شمارهٔ ۱۸، صص ۳۳-۵۲.

خدیش، پگاه (۱۳۸۷) ریخت‌شناسی افسانه‌های جادویی، تهران، علمی و فرهنگی.

دزفولیان، کاظم و معصومه طالبی (۱۳۹۰) «تحلیل صحنهٔ آغازین و بخش مقدماتی منظومه‌های حماسی بانوگشسب‌نامه، برزونامه، بهمن‌نامه و گرشاسب‌نامه بر پایهٔ نظریهٔ پراپ»، تاریخ ادبیات، شمارهٔ ۶۸، صص ۱۱۱-۱۳۲.

روحانی، مسعود و سبیکه اسفندیار (۱۳۸۹) «ریخت‌شناسی قصهٔ «قلعهٔ ذات‌الصور» در مثنوی طبق نظریهٔ ولادیمیر پراپ»، زبان و ادب فارسی، شماره پیاپی ۲۲۰، صص ۶۷-۸۴.

روحانی، مسعود و محمد عنایتی قادیکلایی (۱۳۸۸) «بررسی ریخت‌شناسانهٔ داستان بیژن و منیژه

شاهنامهٔ فردوسی براساس نظریهٔ ولادیمیر پراپ»، زبان و ادبیات فارسی، دوره ۱۱، شماره پیاپی ۶۶، صص ۱۱۱۹- ۱۴۳.

زهره‌وند، سعید و مرضیه مسعودی و منصور رحیمی (۱۳۹۳) «ریخت‌شناسی داستان لیلی و مجنون جامی بر اساس نظریهٔ پراپ»، پژوهشنامهٔ ادب غنایی، شمارهٔ ۲۳، صص ۱۶۳-۱۸۴.

ساکی، محمدرضا و نرجس شیرویه (۱۳۹۰) «شکل‌شناسی دو قصه از مثنوی مولوی بر اساس نظریهٔ ولادیمیر پراپ»، عرفانیات در ادب فارسی، شماره ۸، صص ۱۱-۲۴.

سوسور، فردینان دو (۱۳۷۰) «مبانی ساخت‌گرایی در زبان‌شناسی»، ترجمهٔ کوروش صفوی، در: ساخت‌گرایی و پساساخت‌گرایی و مطالعات ادبی، به کوشش فرزان سجودی، تهران، حوزهٔ هنری.

شفیعی‌کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۸) «ساختار ساختارها»، مجلهٔ دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت معلم، شمارهٔ ۶۵، پاییز، صص ۷-۱۴.

شیخی، حسین و فاطمه طاهری و مریم موسوی (۱۳۹۸) «تبارشناسی منظومهٔ روسلان و لودمیلای الکساندر پوشکین و مقایسهٔ تطبیقی آن با چهار منظومهٔ غنایی فارسی بر مبنای نظریهٔ ریخت‌شناسی پراپ»، ادبیات تطبیقی، شمارهٔ ۱۸، صص ۵۹-۷۹.

doi.org/10.22034/mcal.2021.14655.2050.

شیخی، علیرضا و سحر ساکی (۱۴۰۰) «تحلیل ریخت‌شناسانهٔ داستان «طواحین بیروت» توفیق یوسف عواد بر اساس روش پراپ»، نقد ادب معاصر عربی، شمارهٔ ۲۰، صص ۱۵۵-۱۷۹.

فخری، آزاده و قطب‌الدین صادقی (۱۳۹۳) «ریخت‌شناسی داستان «کوراوغلو و کچل حمزه» بر اساس نظریهٔ پراپ»، تئاتر، شمارهٔ ۵۷، صص ۹-۲۴.

فرضی، حمیدرضا و فرناز فخیمی فاریابی (۱۳۹۲) «ریخت‌شناسی هفت‌خوان رستم از شاهنامهٔ فردوسی بر اساس نظریهٔ ولادیمیر پراپ»، پژوهشنامهٔ ادب حماسی، شمارهٔ ۱۶، صص ۶۳-۷۶.

فورجانی‌زاده، شکوه و محبوبه خراسانی و مرتضی رشیدی (۱۳۹۸) «نگاهی به کاربرد نادرست و مکانیکی نظریهٔ ریخت‌شناسی پراپ در متون فارسی»، فصلنامهٔ نقد ادبی، سال دوازدهم، شمارهٔ ۴۶، صص ۱۵۵-۱۸۷.

dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20080360.1398.12.46.5.8.

قاسمی، آلما (۱۳۹۲) تبیین عناصر دراماتیک و تلفیق این عناصر با رویکرد نشانه‌شناسی پراپ با بررسی داستان‌های هفت‌پیکر نظامی، پایان‌نامهٔ کارشناسی‌ارشد رشتهٔ ادبیات نمایشی، استاد راهنما لطیفه سلامت، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز، دانشکدهٔ هنر و معماری.

قربانی، خاور و کیوان گورک (۱۳۹۰) «بررسی و نقد توالی خویش‌کاری‌های قهرمان در نظریهٔ ریخت‌شناسی پراپ (با تکیه بر ریخت‌شناسی سه قصهٔ شاهنامه)»، متن‌پژوهی ادبی، شمارهٔ ۵۰، صص ۱۵۹-۱۷۹.

قنبری عبدالملکی، رضا و آیلین فیروزیان پوراصفهانی (۱۳۹۹) «بررسی تطبیقی آرای پراپ با گرماس و برمون در باب روایت از منظر ساخت‌گرایی»، مطالعات بلاغی، شمارهٔ ۲۱، صص ۳۰۱-۳۳۲.
doi.org/10.22075/jlrs.2019.17147.1425.

گلشنی، مقداد و محمد بارانی و مریم خلیلی جهانتیغ (۱۳۹۶) «بررسی تطبیقی ساختار روایی خویش‌کاری‌ها در دو نبرد بزرگ «دریای اسمار» و «شاهنامه» بر اساس نظریهٔ روایتی پراپ»، مطالعات شبه‌قاره، پاییز، شمارهٔ ۳۲، صص ۱۷۱-۱۹۰.

مارزلف، الریش (۱۳۷۱) طبقه‌بندی قصه‌های ایرانی، ترجمهٔ کیکاووس جهانداری، تهران، سروش.

مالمیر، محمدابراهیم و فاطمه هوشنگی (۱۴۰۳) «نقد و تحلیل خویش‌کاری‌های موش و گربهٔ شیخ بهایی (بر اساس نظریهٔ ولادیمیر پراپ)»، متن‌پژوهی ادبی، شمارهٔ ۹۹، صص ۲۸۷-۳۱۸.
doi.org/10.22054/ltr.2022.52463.3055.

مجوزی، محمد و افسانه نوری (۱۳۹۶) «ریخت‌شناسی خاوران‌نامهٔ ابن‌حسام خوسفی بیرجندی با تکیه بر نظریهٔ پراپ»، متن‌پژوهی ادبی، شمارهٔ ۷۲، صص ۱۴۳-۱۸۲.

محجوب، محمدجعفر (۱۳۸۶) ادبیات عامیانهٔ ایران، به کوشش حسن ذوالفقاری، تهران، چشمه.

مختاری، مسروره (۱۳۹۶) «حکایت روایت؛ آسیب‌شناسی نظریهٔ پراپ (مطالعهٔ موردی: نظریهٔ ریخت‌شناسی ولادیمیر پراپ)»، پژوهش‌نامهٔ انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال هفدهم، شمارهٔ ۷، صص ۱۸۳-۱۹۷.

مشایخی، حمیدرضا و سید هانیه میرسیدی (۱۳۹۵) «بررسی رمان «یوم قتل زعیم» نجیب محفوظ بر اساس نظریهٔ ریخت‌شناسی پراپ»، لسان مبین، شمارهٔ ۲۵، صص ۱۳۶-۱۵۹.

مشهدی، محمدامیر و مقداد گلشنی (۱۳۹۴) «ریخت‌شناسی حکایت‌های عاشقانهٔ بخش «مکر زنان» در هزارویک شب بر پایهٔ نظریهٔ روایی پراپ»، کهن‌نامهٔ ادب پارسی، سال ششم، شمارهٔ ۳، صص ۱۲۵-۱۰۲.

مظفری، وزیر و سید اسعد شیخ‌احمدی و تیمور مالمیر (۱۳۹۵) «بررسی ساختاری- اسطوره‌ای همای و همایون خواجوی کرمانی»، نثرپژوهی ادب فارسی، شمارهٔ ۴۰، صص ۲۹۷-۳۲۰.

مظفری‌خواه، ملیحه و قوام ابوالقاسم و حسن ذوالفقاری (۱۴۰۲) «مطالعهٔ شخصیت‌پردازی در منظومه‌های لیلی و مجنون و خسرو و شیرین امیرخسرو دهلوی و نامی اصفهانی با تأکید بر نظریهٔ ساختارگرایی پراپ»، سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی، شمارهٔ ۸۴، صص ۹۵-۱۱۷.
doi.org/10.22034/bahareadab.2023.16.6791.

نصرآزادانی، ناهید و محسن محمدفشارکی (۱۳۹۵) «تحلیل ساختاری داستان‌های غنایی ترجمهٔ فرج بعد از شدت بر اساس دیدگاه‌های پراپ»، متن‌شناسی ادب فارسی، شمارهٔ ۲۹، صص ۷۱-۹۲.

یوسف قنبری، فرزانه و فرحناز حسینی‌پناه (۱۳۹۵) «نقد زیبایی‌شناسانهٔ ساختار حکایت بوستان با تکیه بر نظریه‌های تودورف و پراپ»، زیبایی‌شناسی ادبی، شمارهٔ ۲۹، صص ۱۲۵-۱۴۲.

Belinskiĭ, V. G. (1955) Polnoe sobranie sochineniĭ. Moscow: AN SSSR → Белинский, В. Г. (1955). Польное собрание сочинений. Москва: АН СССР.

Bremond, Claude (1973) Logique du récit. Paris: Éditions du Seuil.

Dundes, A. (1965A) "The structural study of myth and folklore". American Anthropologist, 67(6), 1295–1313.

---------- (1965B) The Study of Folklore. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

---------- (1968) “Introduction to the second edition”. Morphology of the Folktale. V. Propp, Austin, University of Texas Press: p xi-xvii.

---------- (1962) The Morphology of North American Indian Folktales. Indiana: Indiana University.

Gorkiĭ, I. K. (1989) “Ob istoricheskoĭ poetike Aleksandra Veselovskogo”. Istoricheskaya poetika. Moscow: Vishaya shkola → Горкий, И. К. (1989). “Об исторической поэтике Александра Веселовского”. Историческая поэтика. Москва, Высшая школа.

Greimas, A. J. (1983) Structural Semantics. Tr. D. McDowell & et al. Nebraska: University of Nebraska.

Jakha, H. (2022) “Toward an archetypal narrative: A Jungian-inspired archetypal criticism of Propp’s recurring narratemes thes Beyond Philology”. An International Journal of Linguistics, Literary Studies and English Language Teaching, 19 (3), 111-149.

Levi-Strauss, C. (1977) “Structure and Form: Reflection on a Work by Vladimir Propp”, Theory and History. V. Propp. Minnesota: The Universuty of Minesota.

Neklyodov, S. Y. (1955) “V. Y. Propp i Morfologiya skazki”. Zhivaya starina. No. 3 (7): p. 29-30 → Неклюдов. С. Ю. (1955). «В. Я. Пропп и Морфология сказки». Жизная старина. No. 3 (7): с. 29-30.

Propp, V. Ya. (1969) Morfologia Skazki. Moscow: Nauka → Пропп В.Я. (1969). Морфология сказки, Наука.

---------- (1976) Folklor i deistvitel’nost’; Izbrannie stat’i. Moscow: Nauka → Пропп В. Я. (1976) Фольклор и Действительность; избранные статьи. Масква: Наука.

---------- (1986) Istoricheskie Korni Volshebnoĭ Skazki. Leningrad: University of Leningrad → Пропп В.Я. (1986). Исторические корни волшебной сказки. Ленинград: Издательство Ленинградского Университета.

---------- (2000) Russkie agarnie prazdniki. Moscow: Labirant → Пропп В.Я. (2000). Русские аграрные праздники. Москва: Лабиринт.

Putilov, B. N. (1971) “Vladimir Yakovlevich Propp”. Sovetskaya Etnografiya. No. 1: p. 178-179 → Путилов. Б. Н. (1971). «Владимир Яковлевич Пропп». Советская Этнография. No. 1: с. 178-179.

---------- (1976) “Predislovie”. Folklor i deistvitel’nost’; Izbrannie stat’i. Moscow: Nauka: p. 7-16. → Путилов, Б. Н. (1976). «Предисловие». Фольклор и Действительность; избранные статьи. В. Я. Пропп. Масква: Наука: с. 7-16.

Scholes, R. (1974) Structuralism in Literature: An Introduction. London: Yale University Press.

Tipologicheskie issledovaniya po folkloru (1975) Ed. E. Meletinskiĭ & S. Y. Neklyodov. Moscow: Nauka.

Todorov, T. (1969A) “Structural Analysis of Narrative”, Tr. Arnold Weinstein. NOVEL: A Forum on Fiction, Vol. 3, No. 1, pp. 70-76.

---------- (1969B) Grammaire du Décaméron. Paris: Mouton.

Veselovskiĭ, A. N. (1940) Istoricheskaya poetika. Leningrad: Khudozhestvenaya literature → Веселовский, А.Н. (1940) Историческая поэтика. Ленинград: Художественная Литература.